

FUNKSIYA LIMITI VA UNING ASOSIY XOSSALARI

Baxshullayeva Mohinur Shaxobiddinovna

Buxoro viloyati Shofirkon tumani Shofirkon tuman

1- son texnikumining Matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola funksiya limiti va uning xossalri, cheksiz kichik miqdorlar va ularning xossalari, cheksiz katta miqdorlar, funksiya limitini hisoblash qoidalari, funksiya limitining mavjudlik shartlari haqida to'liq ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: funksiya, limit, ketma- ketlik, cheksiz kichik miqdor, cheksiz katta miqdor, chap limit, o'ng limit, signum funksiya

$a_1, a_2, \dots, a_n, \dots$ ketma-ketlik berilgan bo'lsin.

Ta'rif . Agar ixtiyoriy $\varepsilon > 0$ son uchun, shunday N nomer topilsaki, A_N ketma-ketlikning $N > N$ shartini qanoatlantiruvchi hadlari uchun tengsizlik o'rinli bo'lsa, A soni

ketma ketlikning limiti deyiladi va
 $A - \varepsilon < a_n < A + \varepsilon$ ($|a_n - A| < \varepsilon$) ko'rinishda yoziladi.

TA'RIF. Agar A soni chekli bo'lsa, ketma-ketlik yaqinlashuvchi deyiladi. Agar ketma-ketlikning limiti chekli bo'lmasa yoki ketma-ketlik limitga ega bo'lmasa, ketma-ketlik uzoqlashuvchi deyiladi.

Agar A_N ketma-ketlikning elementlarini tekislikda (N, a_n) nuqtalar orqali ifodalasak, $A - \varepsilon < a_n < A + \varepsilon$ tengsizlik $N > N$ shartini qanoatlantiruvchi (n, A_N) barcha nuqtalar absissa o'qiga parallel bo'lgan $A-E$ va $A+E$ to'g'ri chiziqlar orasida joylashgan bo'ladi.

TA'RIF. Agar A_N ketma-ketlik uchun $\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = 0$ bo'lsa, A_N cheksiz

kichik miqdor deyiladi.

TA'RIF . Agar etarli katta musbat M son uchun shunday nomer N topilsaki, $N > N$ lar uchun $N > M$ bo'lsa, $|B_N| > M$ ketma-ketlik cheksiz katta miqdor deyiladi va ko'rinishda yoziladi.

$\lim_{n \rightarrow \infty} \beta_n = \infty$ Ta'rif: Agarda oldindan berilgan ixtiyoriy $\varepsilon > 0$ son uchun unga bog'liq shunday $\delta = \delta(\varepsilon) > 0$ son topilsaki, $0 < |x-a| < \delta$ shartni qanoatlantiruvchi har qanday $x \in D\{f\}$ va biror A soni uchun $|f(x)-A| < \varepsilon$ tengsizlik o'rinli bo'lsa, A soni $y=f(x)$ funksiyaning $x \rightarrow a$ bo'lgandagi limiti deb ataladi.

Ta'rifdagi tasdiq

$$\lim_{x \rightarrow a} f(x) = A$$

ko'rinishda yoziladi. Misol sifatida,

$$\lim_{x \rightarrow 3} x^2 = 9$$

ekanligini ta'rif bo'yicha ko'rsatamiz. Bu yerda $x \rightarrow 3$ bo'lgani uchun $2 < x < 4$, ya'ni $|x+3| < 7$ deb olishimiz mumkin. Bu holda ixtiyoriy $\varepsilon > 0$ uchun

$$|f(x) - A| = |x^2 - 9| = |x+3||x-3| < 7|x-3| < \varepsilon$$

tengsizlik o'rinli bo'lishi uchun $|x-3| < \varepsilon/7$, ya'ni $\delta(\varepsilon) = \varepsilon/7$ deb olish mumkin.

Demak, limit ta'rifiga asosan, $\lim_{x \rightarrow 3} x^2 = 9$ tenglik o'rinli bo'ladi.

Ta'rif: Agar har qanday katta $N > 0$ son uchun shunday $\delta = \delta(N) > 0$ son mavjud bo'lsaki, $0 < |x-a| < \delta$ shartni qanoatlantiruvchi ixtiyoriy $x \in D\{f\}$ uchun $|f(x)| > N$ tengsizlik o'rinli bo'lsa, unda $y=f(x)$ funksiya $x \rightarrow a$ (a -chekli son) bo'lganda cheksiz limitga ($+\infty$ yoki $-\infty$) ega deyiladi.

Ta'rifdagi tasdiq $\lim_{x \rightarrow a} f(x) = \pm\infty$ ko'rinishda yoziladi.

Masalan,

$$\lim_{x \rightarrow 2} \frac{1}{(x^3 - 8)^2} = +\infty$$

ekanligini ko'rsatish mumkin. Bu yerda $x \rightarrow 2$ bo'lgani uchun $1 < x < 3$ deb olishimiz mumkin. Bu holda berilgan $N > 0$ soni bo'yicha $\delta = \delta(N) > 0$ sonini quyidagicha aniqlaymiz:

$$\begin{aligned} \frac{1}{(x^3 - 8)^2} &= \frac{1}{(x-2)^2(x^2 + 2x + 4)^2} > \frac{1}{(x-2)^2(3^2 + 2 \cdot 3 + 4)^2} = \\ &= \frac{1}{361(x-2)^2} > N \Rightarrow (x-2)^2 < \frac{1}{361N} \Rightarrow |x-2| < \frac{1}{19\sqrt{N}} = \delta(N) \end{aligned}$$

Demak, ta'rifga asosan, yuqoridagi limit cheksiz bo'ladi.

Ta'rif. Agar har qanday kichik $\varepsilon > 0$ soni uchun shunday katta $M = M(\varepsilon) > 0$ son mavjud bo'lsaki, $|x| > M$ shartni qanoatlantiruvchi barcha $x \in D\{f\}$ va biror chekli A soni uchun $|f(x) - A| < \varepsilon$ tengsizlik o'rinli bo'lsa, $y=f(x)$ funksiya $x \rightarrow \pm\infty$ bo'lganda chekli limitga ega deyiladi.

Bu tasdiq $\lim_{x \rightarrow \pm\infty} f(x) = A$ ko'rinishda yoziladi.

Masalan,

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x+1}{x} = 1$$

ekanligini ko'rsatamiz. Ixtiyoriy kichik $\varepsilon > 0$ uchun

$$|f(x) - A| = \left| \frac{x+1}{x} - 1 \right| = \left| \frac{1}{x} \right| < \varepsilon \Rightarrow |x| > \frac{1}{\varepsilon} = M(\varepsilon),$$

ya'ni $M(\varepsilon) = \varepsilon^{-1}$ deb olishimiz mumkin.

Bu yerdan, ta'rifga asosan, yuqoridagi limit qiymati haqiqatan ham birga teng ekanligi kelib chiqadi.

Ta'rif: Agar har qanday katta $N > 0$ soni uchun shunday $M = M(N)$ son mavjud bo'lsaki, $|x| > M$ shartni qanoatlantiruvchi barcha $x \in D\{f\}$ uchun $|f(x)| > N$ tengsizlik o'rinli bo'lsa, $y = f(x)$ funksiya $x \rightarrow \pm\infty$ bo'lganda cheksiz limitga ega deyiladi,

Ta'rifdagi tasdiq $\lim_{x \rightarrow \pm\infty} f(x) = \pm\infty$ ko'rinishda yoziladi.

Masalan, ta'rifdan foydalanib, $\lim_{x \rightarrow \pm\infty} x^3 = \pm\infty$, $\lim_{x \rightarrow \pm\infty} x^2 = +\infty$ ekanligini ko'rsatish mumkin.

Teorema: Agar $x \rightarrow a$ bo'lganda $y = f(x)$ funksiya limiti mavjud bo'lsa, u holda bu limit yagona bo'ladi.

Isbot:

Teskarisini faraz qilaylik, ya'ni $y = f(x)$ funksiya $x \rightarrow a$ bo'lganda ikkita A va B limitlarga ega bo'lsin.

Unda, limit ta'rifiga ko'ra, har qanday kichik $\varepsilon > 0$ son uchun shunday $\delta_1 = \delta_1(\varepsilon) > 0$ va $\delta_2 = \delta_2(\varepsilon) > 0$ sonlar topiladiki, $0 < |x - a| < \delta_1$ va

$0 < |x - a| < \delta_2$ shartlarda $|f(x) - A| < \varepsilon/2$ va $|f(x) - B| < \varepsilon/2$ tengsizliklar bajariladi. Agar $\delta = \min(\delta_1, \delta_2)$ deb olsak, unda $0 < |x - a| < \delta$ bo'lganda yuqoridagi ikkala tengsizlik ham bajariladi va shu sababli, absolut qiymat xossalari asosan,

$$|A - B| = |A - f(x) + f(x) - B| \leq |f(x) - A| + |f(x) - B| < \varepsilon/2 + \varepsilon/2 = \varepsilon$$

tengsizlik o'rinli bo'ladi. Bu yerda $\varepsilon > 0$ ixtiyoriy kichik son bo'lganidan va A, B sonlar x ga bog'liq emasligidan $|A - B| = 0$, ya'ni $A = B$ ekanligi kelib chiqadi.

Demak funksiya limiti mavjud bo'lsa, u faqat yagona bo'ladi.

Ba'zi hollarda funksiyaning chap va o'ng limiti tushunchalari kerak bo'ladi.

Ta'rif: $y = f(x)$ funksiyaning argumenti x qandaydir chekli a soniga faqat chap ($x < a$) yoki o'ng ($x > a$) tomondan yaqinlashib borganda ($x \rightarrow a-0$ yoki $x \rightarrow a+0$ kabi belgilanadi) funksiya limiti biror A_1 yoki A_2 sonidan iborat bo'lsa, bu sonlar funksiyaning a nuqtadagi chap yoki o'ng limiti deb ataladi.

$y = f(x)$ funksiyaning a nuqtadagi chap yoki o'ng limiti

$$\lim_{x \rightarrow a-0} f(x) = f(a-0) \quad \text{yoki} \quad \lim_{x \rightarrow a+0} f(x) = f(a+0)$$

kabi belgilanadi. Masalan, signum funksiya deb ataladigan ushbu

$$\text{sgn}(x) = \begin{cases} 1, & x > 0 \\ 0, & x = 0 \\ -1, & x < 0 \end{cases} \quad (1)$$

funksiya uchun $x = 0$ nuqtadagi chap va o'ng limitlar mos ravishda quyidagicha bo'ladi:

$$\text{sgn}(0-0) = \lim_{x \rightarrow 0-0} \text{sgn}(x) = \lim_{x \rightarrow 0-0} (-1) = -1,$$

$$\text{sgn}(0+0) = \lim_{x \rightarrow 0+0} \text{sgn}(x) = \lim_{x \rightarrow 0+0} 1 = 1.$$

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alixonov S. «Matematika o'qitish metodikasi». T., «O'qituvchi» 1992 yil.
2. Alixonov S. « Matematika o'qitish metodikasi » Qayta ishlangan II nashri.T.«O'qituvchi» 1997 yil.
3. Bikboeva N.U. v a b o shqalar «Boshlang'ich sinflarda m a t e m a tika o'qitish metodikasi», T., «O'qituvchi», 1996 yil.